

Bierkowski, Tadeusz

Z dziejów ruchu kulturalno-oświatowego związków zawodowych województwa olsztyńskiego w latach 1945-1949

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 329-352

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Bierkowski

Z DZIEJÓW RUCHU KULTURALNO-OŚWIATOWEGO ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO W LATACH 1945—1949

W rozwoju życia kulturalno-oświatowego województwa olsztyńskiego w pierwszych latach powojennych dużą rolę odegrały związki zawodowe. Nie zorganizowano wprawdzie sieci zakładowych domów kultury jak w innych bardziej uprzemysłowionych województwach, gdyż struktura społeczna i zawodowa była tu inna. Województwo typowo rolnicze, bez dużego przemysłu i skupisk klasy robotniczej, posiadało jedynie małe zakłady pracy w miastach oraz sieć licznych zakładów rolnych Państwowych Nieruchomości Ziemiskich.

Lata 1945—1949 można wyraźnie wyodrębnić jako podokres działalności kulturalnej związków zawodowych. W 1945 roku ruchowi związkowemu przypadło zadanie bardzo istotne i odpowiedzialne; współudział w tworzeniu od podstaw życia gospodarczego i kulturalnego województwa. Okres ten zamyka się rokiem 1949, w którym to czasie na podstawie decyzji Komitetu Ministrów do spraw Kultury z 30 czerwca 1949 roku oraz Uchwały II Kongresu Związków Zawodowych w dziedzinie kultury, z 5 czerwca 1949 roku, związki zawodowe stały się nie tylko współorganizatorem, lecz jednym z głównych organizatorów życia kulturalnego i ideowo-wychowawczego.

Przystępując do opracowania udziału związków zawodowych w rozwoju życia kulturalno-oświatowego na Warmii i Mazurach w latach 1945—1949, autor napotykał wiele trudności. Skromna jest baza źródłowa dotycząca kulturalnej działalności związków zawodowych w tym okresie, zaś zachowane dokumenty są bardzo rozproszone. Akta byłej Okręgowej Komisji Związków Zawodowych, które mogły stanowić podstawowe źródło, nie były dostatecznie zabezpieczone i w zasadzie nie zachowały się. Niewielka część zachowanych akt nie została jeszcze uporządkowana i jest niedostępna badaczom. Zupełnie brakuje akt w poszczególnych związkach branżowych. Pierwsze dokumenty działalności związkowej, przekazane do Wojewódzkiej Komisji Związków Zawodowych z poszczególnych Zarządów Okręgowych datują się dopiero od lat 1953, a nawet w części dopiero od 1967 roku. Wyjątek stanowi Zarząd Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Olsztynie. W zbiorach akt byłego Zarządu Okręgowego Związku Nauczycielstwa zachowały się protokoły posiedzeń Zarządu od samego początku to jest od 1945 roku. Mimo iż w aktach, szczególnie z pierwszych lat, istnieją poważne luki, stan ich posiadania jest dość pokaźny¹. Są

¹ M. Płocica, *O programie działalności Okręgowej Komisji Historycznej Związku Nauczycielstwa Polskiego w Olsztynie*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1974, nr 3, s. 338.

one uporządkowane i udostępnione badaczom. Część materiałów dotyczących działalności kulturalnej związków zawodowych znajduje się w Składnicy Akt Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie w zespole Wydziału Zawodowego Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej. W zespole tym znajdują się protokoły z narad Wydziału Zawodowego oraz bardzo fragmentaryczne sprawozdania niektórych Zarządów Okręgowych Związków Zawodowych i Okręgowej Komisji Związków Zawodowych za lata 1946—1948. Pojedyncze sprawozdania roczne Okręgowej Komisji Związków Zawodowych zachowały się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie w zespole akt Urzędu Wojewódzkiego Wydziału Kultury za lata 1948—1949 oraz w sprawozdaniach owego Wydziału. Drobne, pojedyncze informacje z poszczególnych placówek kulturalnych związków oraz komórek powiatowych związków znajdują się w zespole akt Pełnomocnika Rządu, w sprawozdaniach miesięcznych starostw za okres od 1 lipca 1945 do 1 lipca 1946 roku. Część danych statystycznych i drobnych informacji zawiera zespół akt Pełnomocnika Rządu, Urzędu Wojewódzkiego, byłego Urzędu Wojewódzkiego Informacji i Propagandy i Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy.

Niemniej ważnym źródłem jest ówczesna prasa, a przede wszystkim „Wiadomości Mazurskie” i później „Życie Olsztyńskie”. Informacje były dość wiernym odbiciem aktualnego stanu życia kulturalnego. Z opracowań publikowanych, na uwagę zasługują artykuły Cecylii Rainko² i Aleksandra Bartnikowskiego³. Oba artykuły skupiają uwagę na zagadnieniach organizacyjnych, omówienie spraw kultury dotyczy tylko 1947 roku. Szerzej o rozwoju życia kulturalnego Warmii i Mazur tego okresu traktują prace Zygmunta Lietza⁴.

Z powyższych względów artykuł niniejszy nie może w pełni wyczerpać zagadnienia, jest jedynie skromnym przyczynkiem do dziejów ruchu kulturalnego związków zawodowych na Warmii i Mazurach.

ORGANIZACJA ŻYCIA KULTURALNEGO ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH

Ruch związkowy na Warmii i Mazurach rozwijał się w niezwykle trudnych i skomplikowanych warunkach. Trudności były wielorakie: konieczność organizacji sieci komórek związkowych od podstaw, brak doświadczonych działaczy, brakowało też silnych skupisk klasy robotniczej, zaś nowo powstająca klasa robotnicza nie posiadała tradycji ruchu związkowego. Pierwsza organizacja związkowa powstała w środowisku o bogatych tradycjach związkowych — wśród kolejarzy. W kwietniu 1945 roku powołano Zarząd Okręgu Związku Zawodowego Kolejarzy oraz Za-

² C. Rainko, *Pod ideowym kierownictwem PPR krzepi i rozwijał się ruch związkowy na Warmii i Mazurach*, Biuletyn Biura Historycznego CRZZ, 1962, nr 2, kwiecień—czerwiec, ss. 44—48.

³ A. Bartnikowski: *PPR-owcy organizatorami związków zawodowych*, w: *Ludzie czynu*, Olsztyn 1962, ss. 57—63.

⁴ Z. Lietz, *Niektóre problemy organizacji życia kulturalnego na Warmii i Mazurach w latach 1945—1946*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1968, nr 2, ss. 289—308; tenże, *Ruch ludowy na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, w: *Materiały z sesji popularno-naukowej w Koszalinie w dniach 13—14 XI 1970*, Warszawa 1972, ss. 449—459; tenże, *Ruch ludowy a polityka kulturalna na wsi olsztyńskiej w latach 1945—1970*, Wiek Współczesny, 1973, nr 7, ss. 138—144.

rząd koła Olsztyn. W pierwszej połowie 1945 roku powołano Okręgową Komisję Związków Zawodowych, zaś w drugiej połowie tegoż roku Zarząd Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego i Zarząd Okręgu Związku Zawodowego Poczty i Telekomunikacji⁵. W dalszej kolejności powstawały zarządy Okręgowe Związku Zawodowego Pracowników Państwowych, Związku Zawodowego Pracowników Skarbowych i innych oraz zarządy oddziałów i rad zakładowych.

Równoległe z organizacją zarządów okręgowych poszczególnych związków tworzono w ramach tych zarządów odpowiednie komórki organizacyjne, wydziały, referaty. W Okręgowej Komisji Związków Zawodowych obok referatów ogólnego i organizacyjnego, jako trzeci powołano referat kultury i oświaty. Podobnie, w zależności od potrzeb i warunków, referaty kultury i oświaty powoływano w zarządach okręgowych oraz zarządach oddziałów i radach zakładowych. Występowały jednak poważne trudności kadrowe, toteż w wielu zarządach okręgowych stanowiska te nie były obsadzone nawet do 1948 roku. Jak stwierdzono na konferencji przewodniczących i sekretarzy w dniach 10—11 stycznia 1948 roku „prowadzenie referatów kulturalno-oświatowych przedstawia dość duże trudności, w pierwszym rzędzie materialne oraz kadrowe, a te, które są obsadzone, nie są należycie prowadzone”⁶. Przy Oddziale Okręgu Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Rolnych do połowy 1948 roku nie zatrudniono referenta kulturalno-oświatowego, nie było także współpracy z Okręgową Komisją Związków Zawodowych w tej dziedzinie⁷. Nieco odmiennie zorganizowano sekcję kulturalno-oświatową w Zarządzie Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego. Odmiennosc owa wynikała z innego charakteru pracy związku. W ramach Zarządu Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego powołano 5 września sekcję pracy społecznej, którą objął Franciszek Sajdak — wizytator oświaty i kultury dorosłych Kuratorium Okręgu Szkolnego⁸. Głównym zadaniem sekcji była nie tyle organizacja życia kulturalnego wśród członków własnego związku, lecz przygotowanie nauczycieli do działalności kulturalno-oświatowej i społecznej w organizacjach społecznych, związkach zawodowych, towarzystwach kulturalnych, młodzieżowych, radach narodowych oraz repolonizacja ludności miejscowej⁹. Po rezygnacji Franciszka Sajdaka funkcję tę pełnili kolejno: Antoni Neuman i jego zastępca Stanisław Wilczak¹⁰, a od roku 1948 Apolonia Hermakowicz jako

⁵ Składnica Akt Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie (dalej AKW), sygn. 1/V/13, Sprawozdanie z działalności OKZZ od 1 XI 1945 do 1 II 1948.

⁶ AKW, sygn. 1/XI/9, Protokół z I Konferencji Okręgowej przewodniczących i sekretarzy Oddziałów Związków Zawodowych Pracowników Samorządu Terytorialnego i Instytucji Użyteczności Publicznej z dnia 10—11 I 1948 oraz sygn. 1/XI/10, Sprawozdanie z działalności Zarządu Okręgu Związku Zawodowego Transportowców za październik 1947; sygn. 1/XI/9, Protokół z zebrania kolektywu partyjnego Zarządów Okręgów Związków Zawodowych z 11 XII 1947; Protokół z plenarnego posiedzenia Zarządu Okręgu Związku Zawodowego Kolejarzy z 24 X 1948.

⁷ AKW, sygn. 1/XI/10, Sprawozdanie z działalności Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Rolnych z terenu województwa olsztyńskiego z 12 III 1948.

⁸ Składnica Akt Zarządu Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego (dalej SA ZNP), Protokół zebrania Zarządu Okręgu ZNP w Olsztynie, z 5 IX 1945, teczka: Protokoły posiedzeń Prezydium Zarządu Okręgu ZNP w Olsztynie za rok 1945.

⁹ SA ZNP, Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Okręgu ZNP, z 7 XII 1945.

¹⁰ SA ZNP, Protokół z posiedzenia rozszerzonego Zarządu Okręgu ZNP w Olsztynie z 10 XII 1946, teczka: Księga protokołów z posiedzeń Prezydium ZNP w Olsztynie za lata 1946—1948.

przewodnicząca i Stanisława Żurawska jako jej zastępca¹¹. W oddziałach powiatowych oraz ogniskach Związku Nauczycielstwa Polskiego powoływano sekcje kulturalno-oświatowe.

Do połowy 1947 roku działalność kulturalną prowadzono w ramach poszczególnych związków branżowych, ale jej nie koordynowano. W czerwcu 1947 roku przy Okręgowej Komisji Związków Zawodowych w Olsztynie powołano Międzyzwiązkową Komisję do Spraw Kultury. Podlegała ona bezpośrednio Wydziałowi Kultury i Oświaty Okręgowej Komisji Związków Zawodowych¹². Początkowo do komisji nie spełniło zadania, gdyż nie zapewniono równej reprezentacji poszczególnych związków zawodowych zaś sami działacze, traktując funkcje swoje jako społeczne, nie mieli większych możliwości wpływu na rozwój kultury w szerszym zakresie. Komisję zatem rozwiązano i utworzono nową wybierając członków spośród referentów kulturalno-oświatowych przy zarządach okręgowych związków zawodowych. Pozwoliło to podjąć próby koordynacji całego ruchu kulturalnego związków zawodowych, zapewniło właściwą reprezentację poszczególnych związków oraz ułatwiło pełniejszą współpracę z ogniwami branżowymi w terenie¹³. W celu zapewnienia odpowiedniej pracy partyjnej w poszczególnych zarządach okręgowych związków zawodowych oraz koordynacji prac organizacyjnych i ideowo-wychowawczych powołano w marcu 1946 roku Wydział Zawodowy przy Komitecie Wojewódzkim Polskiej Partii Robotniczej. Na kierownika tegoż Wydziału powołano Aleksandra Bartnikowskiego. W pierwszym okresie Wydział Zawodowy całość uwagi skupił na pracy organizacyjnej, ideowo-wychowawczej i szkoleniowej¹⁴, zaś pracą kulturalną zajmował się częściowo. Z biegiem czasu, gdy działalność kulturalna w związkach zawodowych nabierała znaczenia, powstała potrzeba powołania w ramach Wydziału Zawodowego również sekcji kulturalno-oświatowej¹⁵.

ROZWÓJ ŚWIETLIC I AMATORSKIEGO RUCHU ARTYSTYCZNEGO ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH

W pierwszym okresie budowy zrębów życia kulturalnego latem 1945 roku związki zawodowe działały samorzutnie, organizując na potrzeby doraźne głównie imprezy okolicznościowe. W tym miejscu wymaga sprostowania informacja Cecylii Rainko i Aleksandra Bartnikowskiego jakoby „w 1945 roku organizacje związkowe powstały i działały tylko na terenie Olsztyna, gdzie było najliczniejsze skupisko ludności, a proces odbudowy zakładów pracy i organizowania nowych instytucji przebiegał najszybciej”¹⁶. Otóż zachowana sprawozdawczość starostów oraz Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy, akta Związku Nauczycielstwa Pol-

¹¹ SA ZNP, Protokół z prezydiального posiedzenia Zarządu Okręgu ZNP w Olsztynie z 22 III 1948.

¹² Związki zawodowe koordynują swoją akcję kulturalną, Życie Olsztyńskie, 1947, nr 49 z 19 VI.

¹³ AKW, sygn. 1/XI/9, Sprawozdanie Wydziału Kultury i Oświaty Okręgowej Komisji Związków Zawodowych w Olsztynie za luty 1948.

¹⁴ AKW, sygn. 1/XI/12, Protokół z odbytego z 23 III 1946 posiedzenia Wydziału Zawodowego Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Olsztynie.

¹⁵ AKW, sygn. 1/XI/12, Protokół z posiedzenia Wydziału Zawodowego z 29 IX 1948.

¹⁶ C. Rainko, op. cit., s. 48; A. Bartnikowski, op. cit., s. 59.

skiego, wskazują na działalność kulturalną podejmowaną przez związki zawodowe w terenie już w drugiej połowie 1945 roku. Jedną z pierwszych imprez kulturalnych w Ostródzie zorganizowało w sierpniu „Stowarzyszenie Pracowników Państwowych i Samorządowych w formie wieczoru wokalnno-muzycznego”¹⁷. Do organizacji stałych placówek kulturalnych oraz zespołów artystycznych przystąpiono dopiero jesienią 1945 roku. Prace podjęli związkowcy skupieni w miastach. Działalność wśród Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Rolnych, skupionych na terenie wiejskim, podjęta została znacznie później. Jak wykazuje ówczesna statystyka, 1 października 1945 roku istniała tylko jedna placówka kulturalna związków zawodowych¹⁸. Najprawdopodobniej był to klub Związku Zawodowego Kolejarzy w Ostródzie, przy którym powstał zespół teatralny. W Olsztynie 1 listopada 1945 roku były dwie świetlice związkowe¹⁹. Najwcześniejszą działalność oświatowo-kulturalną w powiatach podjęły Związek Nauczycielstwa Polskiego, Związek Zawodowy Kolejarzy i Związek Zawodowy Pracowników Państwowych. Już od czerwca do grudnia 1945 roku powstały Oddziały powiatowe i część ognisk Związku Nauczycielstwa Polskiego²⁰. Na pierwszych zjazdach powiatowych, oprócz wielu problemów istotnych dla nauczycieli, poczesne miejsce zajmowała sprawa udziału nauczycieli w organizacji oświaty i kultury dorosłych mieszkańców miast i wsi. Przy oddziałach powiatowych Związku Nauczycielstwa Polskiego powoływano sekcje kulturalno-oświatowe, które miały zajmować się organizacją zespołów artystycznych. Jesienią 1945 roku powstała jedna z pierwszych świetlic nauczycielskich w Pasłęku²¹. Przy Ognisku Związku Nauczycielstwa Polskiego w Lidzbarku powołano sekcję dramatyczną, która po zorganizowaniu się Oddziału Powiatowego Towarzystwa Teatru i Muzyki Ludowej weszła w skład tegoż Towarzystwa, dając początek jednemu z lepiej pracujących zespołów teatralnych w województwie²². Na podobnych zasadach utworzono chór nauczycielski w Ruszajnach oraz chór przy Szkole Publicznej w Ramsowie w powiecie olsztyńskim²³. Członkowie Związku Nauczycielstwa Polskiego byli inicjatorami powstania towarzystw kulturalnych. W Braniewie z inicjatywy inspektora oświaty Tadeusza Balickiego powołano już jesienią 1945 roku Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe²⁴. Głównymi organizatorami Oddziałów Towarzy-

¹⁷ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPO) Urząd Informacji, II/265/15, Sprawozdanie Powiatowego Oddziału Informacji i Propagandy w Ostródzie za sierpień 1945.

¹⁸ WAPO, Urząd Informacji, II/265/1, Wykaz Urzędu Wojewódzkiego Informacji i Propagandy czynnych domów kultury, domów społecznych i świetlic w okręgu Warmińsko-Mazurskim z 1 X 1945.

¹⁹ AKW, sygn. 1/V/13, Sprawozdanie z działalności Okręgowej Komisji Związków Zawodowych od 1 XI 1945 do 1 II 1948.

²⁰ SA ZNP, Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego za rok 1945.

²¹ WAPO, Urząd Informacji, II/265/15, Sprawozdanie Oddziału Powiatowego Informacji i Propagandy z Pasłęka za listopad 1945.

²² Kuratorium Okręgu Szkolnego, Oddział Oświaty i Kultury Dorosłych, Sprawozdanie z pracy oświaty i kultury dorosłych w powiecie Lidzbark Warmiński za okres 1 VII 1945 — 30 VI 1946 (odpis w posiadaniu autora).

²³ WAPO, Urząd Pełnomocnika, sygn. 217, Sprawozdanie Wydziału Kultury za marzec 1946.

²⁴ WAPO, Urząd Pełnomocnika, sygn. 44, Sprawozdanie sytuacyjne starosty Z Braniewa za 26 V 1945 — 31 V 1945; oraz WAPO, Urząd Informacji, II/265/4, Sprawozdanie Urzędu Powiatowego Informacji i Propagandy z Braniewa za gruzień 1945.

stwa Teatru i Muzyki Ludowej w powiatach lidzbarskim, górowskim, bartoszyckim, pasłęckim byli nauczyciele. W Komitecie Organizacyjnym Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Teatru i Muzyki Ludowej na 16 członków założycieli: 13 stanowili członkowie Związku Nauczycielskiego²⁵. W Towarzystwie Przyjaciół Teatru Młodych im. Michała Kajki Związek Nauczycielstwa Polskiego reprezentował działacz związkowy Tadeusz Gączowski²⁶. Członkowie związku byli współorganizatorami Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, a w wyborach do zarządu tegoż Towarzystwa w 1948 roku na 20 członków — weszło 14 nauczycieli²⁷.

Wśród innych związków przewodzili kolejarze. Pod koniec roku 1945 posiadali już zorganizowane świetlice lub kluby w Ostródzie, Olsztynie i w Lidzbarku. W placówkach działały biblioteki, czytelnie, zespoły teatralne i sportowe. Z początkiem roku 1946 w Olsztynie kolejarze mieli orkiestrę²⁸. Powstało też kilka kolejnych świetlic, w których prace ograniczano do działalności towarzyskiej, rozrywkowej i sportowej²⁹. Od połowy 1946 roku działał klub kolejarzy w Morągu. Powstały wcześniej w tym mieście zespół dramatyczny od jesieni przeszedł pod opiekę Związku Zawodowego Kolejarzy. Jego współzałożycielem i kierownikiem był aktywny działacz kulturalny Kazimierz Rowiński, naczelnik stacji kolejowej w Małdytach³⁰. Do pracy w zespole teatralnym dojeżdżał Rowiński z Małdyt. Jesienią przy klubie zorganizowano chór, a jego kierownikiem i dyrygentem był nauczyciel tamtejszej szkoły średniej, Żółkiewicz.

Aktywnie działał też Związek Zawodowy Pracowników Państwowych. Jednym z pierwszych, który podjął działalność kulturalną, był oddział w Giżycku³¹. Pracę rozpoczęto już w listopadzie 1945 roku. W tym też miesiącu, z początkiem 1946 roku zaczął działać na niwie kulturalnej Związek Zawodowy Pracowników Administracji Publicznej³². Na przełomie lat 1945—1946 rozpoczął działalność kulturalną Oddział Powiatowy Związku Pracowników Państwowych w Iławie. W czerwcu 1946 roku pracował już zespół teatralny, świetlica, otwarto bibliotekę. Powołanie zespołu teatralnego w Iławie odpowiadało zapotrzebowaniu kulturalnemu mieszkańców. Donosił o tym w swych sprawozdaniach starosta: „brak życia kulturalnego był bardzo odczuwany przez społeczeństwo Iławy, sprawa teatru amatorskiego stała się bołączką pierwszej potrzeby, dlatego też pewien inżynier postanowił zorganizować zespół amatorski”³³. Owym organizatorem był inż. architekt Hartel, doświadczony działacz kulturalny okresu międzywojennego, zaś współorganizatorami zespołu byli

²⁵ WAPO, Zarząd Miejski, II/163/118, Pismo Tymczasowego Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Teatru i Muzyki Ludowej do Urzędu Wojewódzkiego z 19 III 1946.

²⁶ WAPO, Zarząd Miejski, II/163/8/119, Pismo Towarzystwa Teatru Młodych z 21 III 1947.

²⁷ WAPO, Zarząd Miejski, II/163/8/118, Protokoł z Wojewódzkiego Zjazdu Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w Olsztynie z 22 II 1948.

²⁸ Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 46, z 24 II.

²⁹ WAPO, Urząd Informacji II/265/6, Sprawozdanie Urzędu Informacji i Propagandy z Giżycka za styczeń 1946.

³⁰ WAPO, Urząd Informacji, II/265/2, Sprawozdanie Urzędu Informacji i Propagandy w Morągu z działalności świetlic za listopad 1946.

³¹ WAPO, Urząd Pełnomocnika, sygn. 46, Sprawozdanie sytuacyjne starosty z Giżycka za listopad 1945.

³² WAPO, Urząd Pełnomocnika, sygn. 46, Sprawozdanie sytuacyjne starosty z Giżycka za marzec 1946.

³³ WAPO, Urząd Pełnomocnika, sygn. 56, Sprawozdanie sytuacyjne starosty z Iławy za maj 1946.

mgr Mieczysław Borowiecki i Witold Pikulski. W 1946 roku powstały dalsze świetlice związkowe i zespoły amatorskie. Jednymi z pierwszych świetlic, poza siedzibami związków, przy zakładach pracy były: w Stacji Traktorów w Morażu i Orniec oraz Reszlu przy fabryce „Test”. W grudniu 1946 roku pracownicy Urzędu Skarbowego w Pasłęku prowadzili zespół teatralny oraz miejscowy radiowęzeł³⁴. 1 października 1946 roku związki zawodowe prowadziły 13 świetlic i klubów³⁵. Pod koniec roku 1946 liczone ich 14. Działało w nich ogółem 17 zespołów artystycznych w tym 12 teatralnych, trzy chóry i dwie orkiestry. W Olsztynie i wielu miastach powiatowych powstało jeszcze kilkanaście świetlic. Działalność ich ograniczała się do okolicznościowych imprez i organizacji życia towarzyskiego (nie ujęto ich w tab. 1). Nie podejmowano jeszcze pracy kulturalnej wśród związkowców pracujących w Państwowych Nieruchomościach Ziemskich. Wprawdzie przyjęty przez Związek Zawodowy Robotników i Pracowników Rolnych RP statut zakładał między innymi szerzenie oświaty i kultury wśród robotników³⁶, to jednak w województwie olsztyńskim, ze względu na trudności organizacyjne samego Związku oraz brak dostatecznie przygotowanej kadry działaczy, pracy kulturalnej w latach 1945—1946 nie podjęto.

Rozmieszczenie świetlic i klubów prowadzących działalność kulturalną przedstawia tabela 1.

Z początkiem roku 1947 znacznie wzrosła aktywność kulturalna związków zawodowych. Po likwidacji Ministerstwa Informacji i Propagandy oraz Oddziałów Powiatowych, związki zawodowe przejęły część zadań tegoż resortu w zakresie kultury. Wojewódzki Oddział Informacji i Propagandy w Olsztynie przekazał związkom zawodowym 11 placówek, które działały na terenie zakładów pracy, ale dotychczas prowadzone były przez ów resort. Przekazano z Urzędu Informacji poszczególnym związkom zawodowym 11 placówek, w tym cztery świetlice w Olsztynie, dwie w Morażu i po jednej w Reszlu, Biskupcu, Kętrzynie, Pasłęku i Węgorzewie³⁷.

Z początkiem roku 1947 podjęto też, chociaż jeszcze w niewielkim stopniu, działalność kulturalną wśród członków Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Rolnych. Przy Państwowych Nieruchomościach Ziemskich zorganizowano pierwszych 17 świetlic oraz przeprowadzono remonty w dalszych dziesięciu. Początkowo bardziej interesowano się popularyzacją wiedzy i wychowaniem ideowo-politycznym, mniej zaś poświęcono uwagi działalności zespołów artystycznych i działalności kulturalnej. Na taki wybór wskazywały potrzeby środowiska. W działalności placówek kulturalnych położono więc główny nacisk na następujące dziedziny:

- organizację kursów repolonizacyjnych, kursów dla analfabetów i półanalfabetów;
- działalność odczytową zmierzającą do ukształtowania wśród załóg przekonania o polskości tych ziem, w celu zapobiegania poczuciu tymczasowości;
- wyjaśnieniu pracownikom załóg aktualnej sytuacji politycznej oraz kierunku przemian społeczno-ustrojowych w Polsce.

³⁴ WAPO, Urząd Informacji, II/265/15, Sprawozdanie Urzędu Informacji i Propagandy z Pasłęka za styczeń 1946.

³⁵ WAPO, Urząd Informacji, II/265/1, Wykaz Urzędu Wojewódzkiego Informacji i Propagandy czynnych domów kultury, domów ludowych i świetlic w Okręgu Mazursko-Warmińskim z 1 X 1946.

³⁶ WAPO, Zarząd Miejski, II/163/8/117, t. II, Statut Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Rolnych RP.

³⁷ WAPO, Urząd Informacji, II/265/2, Wykaz świetlic Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy przekazanych związkom zawodowym z 10 III 1947.

Tabela 1
Placówki kulturalne związków zawodowych
pod koniec 1946 roku

Miejscowość	Związek Zawodowy	Data rozpoczęcia pracy kulturalnej	Prowadzone placówki i zespoły artystyczne			
			klub, świetlica	zespół teatru	chór	orkiestra
Ostróda	Związek Zawodowy Kolarzy	X 1945	1	1	—	1
Pasiek	Związek Nauczycielstwa Polskiego	jesień 1945	1	—	—	—
Olsztyn	Związek Zawodowy Kolarzy	koniec 1945	1	1	—	1
Lidzbark	Związek Zawodowy Kolarzy	koniec 1945	1	1	—	—
Giżycko	Związek Zawodowy Pracowników Państwowych	XI 1945	1	—	—	—
Ława	Związek Zawodowy Pracowników Państwowych	XII 1945	1	1	—	—
Ruszej	Związek Nauczycielstwa Polskiego	pocz. 1946	—	—	1	—
Ramsowo	Związek Nauczycielstwa Polskiego	pocz. 1946	—	—	1	—
Giżycko	Związek Zawodowy Pracowników Państwowych	pocz. 1946	1	1	—	—
Morań	Związek Zawodowy Kolarzy	I poł. 1946	1	1	1	—
Morań	Związek Zawodowy Metalowców	II poł. 1946	1	1	—	—
Orneta	Związek Zawodowy Metalowców	II poł. 1946	1	1	—	—
Reszel	Związek Zawodowy Metalowców	II poł. 1946	1	1	—	—
Olsztyn	Związek Zawodowy Pracowników Przemysłu Poligraficznego	II poł. 1946	1	1	—	—
Olsztyn	Związek Zawodowy Pocztowców	II poł. 1946	1	1	—	—
Pasiek	Związek Zawodowy Pracowników Skarbowych	XII 1946	1	1	—	—
Razem			14	12	3	2

Ponieważ w środowiskach pracy znalazła się poważna grupa repatriantów z Wiśleszczyzny, podjęto też starania w celu reaktywowania sztuki ludowej w dziedzinie tkactwa i wyrobu kilimów, tak popularnych w okresie międzywojennym na Wiśleszczyźnie³⁸.

W styczniu 1947 roku Komisja Centralna Związków Zawodowych ogłosiła I Ogólnopolski Konkurs Amatorskich Zespołów Artystycznych. Wraz z tym włączono do ruchu amatorskiego nowe istotne elementy, publiczną prezentację dorobku kulturalnego w amatorskim ruchu artystycznym oraz współzawodnictwo o uzyskanie określonego miejsca. Z uzyskaniem miejsca łączyła się nie tylko możliwość prezento-

³⁸ Szkoły, świetlice, dziecięca praca społeczna Zarządu Państwowych Nieruchomości Ziemi Mazurskiej, Wiadomości Mazurskie, 1947, nr 30 z 7 II; AKW, sygn. 1/XI/9, Uchwała Zjazdu Wojewódzkiego Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Rolnych.

wania dorobku wśród najlepszych zespołów artystycznych, lecz także określona nagroda materialna dla zespołu, jak i indywidualna dla uczestników, a przede wszystkim dla kierownictwa. Publiczne prezentowanie w formie przeglądów i festiwalii, możliwości konfrontowania własnego dorobku na tle innych, wymiana doświadczeń z innymi województwami oraz element współzawodnictwa wszystko to uznać należy za dodatnie zjawiska. Budzi natomiast zastrzeżenie potraktowanie prezentowania dorobku nie jako przeglądu, lecz konkursu, z wyznaczeniem miejsc, a w konsekwencji przyznawania nagród indywidualnych i zbiorowych. Przyznawanie nagród pieniężnych wprowadziło do pracy wychowawczej, dotychczas społecznej, element materialnego zainteresowania. W przyszłości często stawał się on głównym motywem działalności zespołu oraz uczestnictwa w przeglądzie. Zniknęły lub zostały ograniczone wartości wychowawcze i oświatowe, które były istotnym elementem w ocenie tegoż ruchu. W dalszym rozwoju ruchu amatorskiego, w pogoni za nagrodami, coraz częściej do zespołów wprowadzano kosztowne kostiumy, dekoracje, różnego rodzaju efekty świetlne i akustyczne, by w ten sposób podnieść atrakcyjność widowiska. Kolejnym zjawiskiem ujemnym było przekształcanie się części zespołów amatorskich w zespoły półzawodowe, kierowane często przez zawodowych reżyserów. Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 24 lutego 1947 roku miało przeciwdziałać temu negatywnemu zjawisku³⁹. Ministerstwo Oświaty było przeciwne włączaniu do amatorskiego ruchu artystycznego jakichkolwiek elementów sztuki zawodowej. Podkreślano, iż placówki oświaty dorosłych traktują pracę zespołów teatralnych jako jedną z wielu form oddziaływania wychowawczego zarówno na zespół wykonawców, jak i na widzów⁴⁰. Dlatego też dalsze przeglądy nie miały formy konkursów z przyznawaniem kolejnych miejsc i nagród, lecz zachowano formę festiwalii czy zlotów, by w sposób swobodny i masowy „zamanifestować dorobek pracy zespołów, wytworzyć poczucie więzi społecznej i kulturalnej przez zbiorowe wykonywanie pewnych zadań, zaznajomienie szerszego ogółu społeczeństwa z osiągnięciami akcji świetlicowej”⁴¹. W wyżej wskazanych elementach dopatrywano się wychowawczego oddziaływania amatorskiego ruchu artystycznego.

Do ogłoszonego przez Komisję Centralną Związków Zawodowych konkursu, w województwie olsztyńskim zgłosiło się tylko sześć zespołów. Były to zespoły teatralne Związku Zawodowego Kolejarzy z Morąga, Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Hławy, Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Olsztyna i Związków Zawodowych Poligrafii też z Olsztyna. Ponadto w konkursie wzięły udział dwa chóry: Związku Zawodowego Kolejarzy z Morąga i Związku Zawodowego Pracowników Poligrafii z Olsztyna. Poza konkursem prezentowano, tak popularną w tym czasie w środowiskach z Wileńszczyzny, rewie — składankę aktualnych i wesołych utworów poetyckich i wokalnych. Wystawił ją zespół Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Giżycka. Konkurs odbył się w Olsztynie w dnia 12—14 lutego 1947 roku. Pierwszą nagrodę otrzymał zespół teatralny Związku Zawodowego Kolejarzy z Morąga za sztukę *Panna rekrutem*, nagrodę drugą przyznano zespołowi Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Hławy za sztu-

³⁹ Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 24 lutego 1947 w sprawie działalności teatralnych zespołów amatorskich. Teatr Ludowy, 1947, nr 6.

⁴⁰ W. Dziedzic, *Teatr ochotniczy w odrodzonej Polsce*, Teatr Ludowy, 1946, nr 1—2, ss. 32—35.

⁴¹ *Teatr i muzyka na zlotach świetlicowych*, Teatr Ludowy, 1947, nr 9, ss. 467—468.

kę *Lunatyk* Todiego, zaś trzecią chórowi Związku Zawodowego Kolejarzy z Olsztyna⁴². Poziom artystyczny, jak i dobór repertuaru pod względem wartości literackich i wychowawczych nie był najlepszy. Złożyło się na to wiele przyczyn. Przede wszystkim brakowało wydawnictw repertuarowych na rynku księgarskim. Jak wynikało z oceny ogólnokrajowej, do 1947 roku wydano 124 pozycje repertuarowe. Z tego zaledwie 1/4 poziomem artystycznym i wychowawczym odpowiadała wymogom teatru amatorskiego⁴³. Poważną przyczyną słabości przeglądu, a zwłaszcza niskiego poziomu artystycznego, był krótki okres, jaki pozostawiono zespołom na przygotowanie widowisk. Konkurs ogłoszono w styczniu 1947 roku, zaś przeglądy powiatowe odbyły się już w lutym tegoż roku. W wyniku owego pośpiechu, takie zespoły jak zespół z Morąga i Iławy, które w dotychczasowym dorobku miały już pozycje ambitne, do konkursu przystąpiły z repertuarem łatwym i mniej ambitnym. Z województwa olsztyńskiego w eliminacjach centralnych uczestniczył zespół teatralny Związku Zawodowego Kolejarzy z Morąga⁴⁴. Słabość ruchu kulturalnego wyrażająca się wielką liczbą zespołów uczestniczących w konkursie wynikała i z tego, że w większości zarządów okręgowych związków zawodowych referaty kultury nie były obsadzone, zaś rozwój ruchu amatorskiego uzależniony był od inicjatywy terenowej.

W 1947 roku jedną z ciekawszych inicjatyw Okręgowej Komisji Związków Zawodowych było nawiązanie współpracy z zawodowymi placówkami kulturalnymi Olsztyna. Zmierzała ona do upowszechnienia sztuki wśród członków związku. W tym celu Okręgowa Komisja Związków Zawodowych zaczęła współdziałać z Biurem Koncertowym. Za pośrednictwem tej instytucji organizowano specjalne imprezy dla członków Związku, zapewniając im bilety zniżkowe, a nawet bezpłatne. Inicjatywa ta spotkała się z dużym uznaniem związkowców, zaś w teatrze i na koncertach muzycznych znacznie wzrosła frekwencja⁴⁵.

Drugą interesującą akcją Okręgowej Komisji Związków Zawodowych stały się czwartki artystyczne dla świata pracy. Była to prezentacja dorobku najlepszych amatorskich zespołów artystycznych z placówek związkowych. Czwartki cieszyły się dużą popularnością wśród zespołów artystycznych, spotkały się też z ciepłym przyjęciem mieszkańców Olsztyna⁴⁶.

Plan działania Międzyzwiązkowej Komisji do Spraw Kultury na rok 1947/1948 w zakresie rozwoju kultury wśród członków związków zawodowych zawierał następujące główne założenia: rozwój amatorskich zespołów artystycznych, teatralnych i śpiewaczych; rozwój akcji bibliotecznej; rozwinięcie współpracy kulturalnej między miastem a wsią⁴⁷.

W wyniku podjętej działalności organizacyjnej, znacznie wzrosła liczba placówek kulturalnych w terenie. Pod koniec 1947 roku związki zawodowe posiadały już 63 świetlice, w których działało 31 zespołów artystycznych w tym: 18 teatral-

⁴² Wyniki konkursu — pokazu zespołów artystycznych, *Wiadomości Mazurskie*, 1947, nr 42 z 21 II.

⁴³ Konferencja w sprawie repertuaru, *Teatr Ludowy*, 1947, nr 7—8 ss. 408—409.

⁴⁴ *Kolejarze z Morąga na eliminacjach centralnych zespołów artystycznych*, *Wiadomości Mazurskie*, 1947, nr 69 z 25 III.

⁴⁵ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 170, Sprawozdanie naczelnika Wydziału Kultury za kwiecień 1947.

⁴⁶ *Popołudnia czwartkowe OKZZ odgrywają doniosłą rolę w życiu kulturalnym*, *Wiadomości Mazurskie*, 1947, nr 82 z 16 III.

⁴⁷ *Związki zawodowe koordynują swoją akcję kulturalną*, *Życie Olsztyńskie*, 1947, nr 49 z 19 VI.

nych, siedem chórów, trzy taneczne i trzy orkiestry⁴⁸. Część świetlic, mimo że mieściły się one na terenie zakładów pracy, prowadziły organizacje młodzieżowe. W większości praca tych świetlic miała charakter dość ubogi ograniczony do działalności rozrywkowej, gier i zabaw towarzyskich.

W 1948 roku praca kulturalna związków zawodowych stała się jedną z podstawowych dziedzin ich działalności. Wraz z nową ofensywą kulturalną podjętą przez Komitet Centralny Związków Zawodowych pojawiły się nowe cele, odzwierciedlające przemiany społeczno-polityczne i ideowe w Polsce tego okresu. Zmierzano do intensyfikacji oddziaływania ideowo-wychowawczego placówek kulturalnych w kierunku: wychowania nowego człowieka w duchu ideologii socjalistycznej; wyrównywania poziomu kulturalnego i oświatowego świata pracy; rozbudzenia świadomości klasy robotniczej, aktywności kulturalnej, społecznej i politycznej⁴⁹. Okręgowa Komisja Związków Zawodowych podjęła szeroką akcję w celu ożywienia placówek kulturalnych. Zamierzano zorganizować świetlicę w każdym większym zakładzie pracy, by osiągnąć liczbę 200 świetlic. Podjęto też działania zmierzające do rozwoju bibliotek związkowych, organizacji akcji masowych imprez artystycznych oraz szkolenia aktywu kulturalnego. Skład Wydziału Kulturalno-Oświatowego powiększono do pięciu osób z referatami świetlic, bibliotek i kolportażu prasy. W wyniku tej akcji liczba placówek kulturalnych wzrosła pod koniec 1948 roku do 195, było też 38 zespołów teatralnych oraz kilka chórów. Z ogółu 195 świetlic działających w zakładach pracy tylko 42 prowadzone były bezpośrednio przez związki zawodowe⁵⁰. Pozostałymi kierował Związek Młodzieży Polskiej, aktyw społeczny lub nauczyciele. Znaczna liczba świetlic (112) działała na wsiach wśród robotników rolnych i leśnych, w cegielniach itp. Najwięcej placówek związkowych na wsi znajdowało się w powiatach: morąskim, iławskim i ostródzkim. Jednak aktywność kulturalna świetlic w zakładach produkcyjnych na wsi była jeszcze bardzo mała. W 112 świetlicach zakładowych na wsi działało 13 zespołów teatralnych i kilka innych. W większości były to tylko lokale służące rozrywce towarzyskiej.

W 1948 roku ogłoszono II Ogólnopolski Przegląd Zespołów Amatorskich Związków Zawodowych. Zespołom nie postawiono jednak należytych wymagań tak w doborze repertuaru, jak i pod względem artystycznym i wychowawczym. Poziom zatem był jeszcze niższy niż w roku ubiegłym. Część zespołów prezentowała nawet programy własne, przygotowane specjalnie na tę imprezę, ale z reguły słabe⁵¹.

Znaczną uwagę poświęcono rozwojowi bibliotek i czytelnictwa. Okręgowa Komisja Związków Zawodowych posiadała w swoim lokalu bibliotekę stałą liczącą 1200 tomów, zaś w terenie 11 bibliotek ruchomych (100 tomowych) i około 10 bibliotek w świetlicach. Organ Komitetu Centralnego Związków Zawodowych „Związkowiec” rozprowadzany był w 1500 egzemplarzach. Przy powiatowych radach związków zawodowych zorganizowano pięć kół prelegentów, którzy wygłosili w placówkach kulturalnych i w zakładach pracy 623 prelekcje. W 82 okolicznościowych,

⁴⁸ AKW, sygn. 1/V/13, Sprawozdanie z działalności OKZZ w Olsztynie od 1 listopada 1945 do 1 lutego 1948.

⁴⁹ OKZZ na nowych drogach pracy kulturalnej, oświatowej i artystycznej, Życie Olsztyńskie, 1948, nr 43 z 13 II.

⁵⁰ WAPO, Urząd Wojewódzki, II/91/30/1037, Sprawozdanie wykonania planu z czynnego upowszechniania kultury OKZZ za rok 1948.

⁵¹ R. Matuszewski, Świetlicowe doświadczenia, Kuźnica, 1948, nr 16.

popularnych koncertach — widowiskach teatralnych wzięło udział ponad 45 000 widzów⁵².

Jak na tle doświadczeń ogólnopolskich przedstawiały się zespoły z województwa olsztyńskiego? W eliminacjach wojewódzkich wzięło udział 16 zespołów. Na przegląd wojewódzki zakwalifikowano tylko sześć⁵³. Wyróżnione zespoły miały repertuar znacznie ciekawszy niż w roku ubiegłym. W grupie zespołów całospiekaklowych najwyższą ocenę uzyskał zespół teatralny Związków Zawodowych Pracowników Państwowych z Iławy za interesująco udrumatyzowany fragment powieści Andrzeja Struga, *Ludzie podziemni* (pod nazwą *Wszystko co złe to w gruzy*). W grupie sztuk jednoaktowych pierwsze miejsce przyznano zespołowi teatralnemu Związku Zawodowego Kolarzy z Morağa za *Dwie bliźny* Fredry, zaś w grupie widowisk regionalnych pierwsze miejsce przyznano zespołowi teatralnemu Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Budowlanych z Cegielni w Bartągu, który wystawił *Kiermasz warmiński* ks. Walentego Barczewskiego. Wymienione zespoły zakwalifikowano do eliminacji centralnych w Warszawie⁵⁴. W przeglądzie wojewódzkim wyróżniono ponadto zespół Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Ostródy i Pasłęka oraz Związku Zawodowego Kolarzy z Ostródy.

Szczególnie wyróżniał się zespół Cegielni z Bartąga. Jak donoszono w ówczesnej prasie „zespół ten powinien objechać całe nasze województwo i wystawić *Kiermasz* we wszystkich środowiskach zamieszkałych przez ludność autochtoniczną. Niech Warmiacy i Mazurzy zobaczą, jaką była dawna Warmia, jakie zwyczaje, język i wspólna niedola łączyły tutejszą ludność i umacniały ją w polskości. Niech przemówi do nich w ich własnej gwarze młodzież warmińska, która nie tylko nauczyła się dawnych pieśni i tańców, ale głęboko je przeżyła odnajdując w ich melodii i rytmie częstą własną duszę. Właśnie to głębokie odczucie występuje wyraźnie w całym wykonaniu *Kiermaszów*. Widzowi zdaje się, że patrzy nie na scenę, ale po prostu zagląda przez okno do domowej warmińskiej izby. Wykonawcy nie grają, po prostu rozmawiają, śpiewają, tańczą, bawią się”⁵⁵. Zespół ten spotkał się z bardzo przychylnym przyjęciem społeczeństwa olsztyńskiego oraz władz wojewódzkich⁵⁶.

Z zespołów województwa olsztyńskiego, uczestniczących w eliminacjach centralnych, w grupie wyróżnionych znalazł się zespół Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Iławy. Ponadto zespół Związku Zawodowego Kolarzy z Morağa wyróżniono zaproszeniem, aby wystąpił na Zjeździe Delegatów Zespołów Artystycznych Związku Zawodowego Kolarzy w Warszawie obok takich zespołów jak chór Związku Zawodowego Kolarzy z Poznania czy zespół Związku Zawodowego Kolarzy z Katowic⁵⁷.

Podczas II przeglądu Zespołów Artystycznych w Olsztynie ujawniono dużą

⁵² AKW, sygn. 1/XI/9, Sprawozdanie z działalności Wydziału Kulturalno-Oświatowego Związków Zawodowych.

⁵³ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 181, Sprawozdanie Wydziału Kultury za marzec 1948 z 3 V 1948.

⁵⁴ Zespół artystyczny Związku Zawodowego Pracowników w Iławie zajął pierwsze miejsce w olsztyńskim festiwalu, *Życie Olsztyńskie*, 1948, nr 122 z 4 V.

⁵⁵ *Na marginesie festiwalu amatorskiej sztuki ludowej*, *Życie Olsztyńskie*, 1948, nr 124 z 6 V.

⁵⁶ Archiwum Akt Nowych — Zespół Ministerstwa Ziemi Odzyskanych, sygn. 188, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody olsztyńskiego z 15 VII 1948.

⁵⁷ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 191, Sprawozdanie Wydziału Kultury za czerwiec 1948.

aktywność zespołów Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Budowlanych. Działy one w środowiskach wiejskich, przy cegielniach w Karolinie, w powiecie ostródzkim, w Bartągu, w powiecie olsztyńskim, Sewerynowie i Wozławkach, w powiecie lidzbarskim. Inne związki zawodowe, działające wśród robotników w środowiskach wiejskich, do przeglądu dorobku kulturalnego jeszcze nie przystąpiły. Najbardziej liczny Związek Zawodowy Pracowników i Robotników Rolnych przechodził w 1948 roku poważne trudności organizacyjne i pracą kulturalną nie zajmował się w stopniu zadowalającym⁵⁸. Wprawdzie w tym czasie wykazywano istnienie 57 świetlic w Państwowych Nieruchomościach Ziemskich, lecz działalność ich była znikoma. W świetlicach tych pracowało tylko pięć zespołów teatralnych, jeden chór i 12 zespołów sportowych⁵⁹. Szerszą akcję kulturalną w tym związku podjęto dopiero jesienią 1948 roku. Do pełniejszej realizacji podejmowanych zadań brakowało jednak odpowiednio przygotowanej kadry działaczy kulturalnych, a także środków finansowych⁶⁰.

W 1949 roku, a szczególnie od drugiej jego połowy w ruchu amatorskim nastąpiły zasadnicze zmiany zapowiadające nowy okres (w latach 1950—1956). Na podstawie Uchwały Komitetu Ministrów do Spraw Kultury z 30 czerwca 1949 roku, związki zawodowe wśród klasy robotniczej, zaś Związek Samopomocy Chłopskiej wśród ludności wiejskiej stały się głównymi organizatorami życia kulturalno-oświatowego. Wyrazem nowej polityki kulturalnej była Uchwała II Kongresu Związków Zawodowych w dziedzinie działalności kulturalno-oświatowej z 5 czerwca 1949 roku. W myśl obu doniosłych decyzji, działalność kulturalno-oświatowa miała pełnić nowe zadania w procesie ideowo-wychowawczym jako jeden z ważnych elementów polityki państwa. Zadania owe nakreślono następująco:

— amatorski ruch artystyczny został włączony bezpośrednio w zakres problematyki narodu. Jednym z głównych zadań ruchu amatorskiego miało być współuczestnictwo w realizacji planów produkcyjnych, popularyzacji współzawodnictwa pracy, oszczędności i racjonalizacji, popularyzacji przodowników pracy i racjonalizatorów;

— praca ideowo-wychowawcza stała się podstawową działalnością w amatorskim ruchu artystycznym. Szczególny nacisk położono na kształtowanie światopoglądu materialistycznego oraz szeroko pojętą działalność propagandową;

— wprowadzono daleko idącą centralizację tak w zakresie planowania, koordynacji, jak i doboru repertuaru;

— podjęto za pomocą zespołów artystycznych akcję łączenia miasta ze wsią, traktując zespoły artystyczne świetlic przyfabrycznych jako swoisty instruktaż zmierzający do przebudowy i unowocześnienia ruchu amatorskiego na wsi. W konsekwencji zmierzano do pełnej unifikacji repertuaru w ruchu amatorskim, w oparciu o tradycje ruchu robotniczego;

— na wzór zakładów produkcyjnych do działalności świetlic i zespołów wprowadzono element współzawodnictwa. W ocenie zatem brały górę elementy związane

⁵⁸ WAPO, Zarząd Miejski, II/163/117, t. II, Protokół Zjazdu Wojewódzkich Delegatów Związku Zawodowego Pracowników i Robotników Rolnych, 4 IV 1948.

⁵⁹ WAPO, Olsztyńska Wojewódzka Rada Narodowa, sygn. 122, Sprawozdanie opisowe Państwowych Nieruchomości Ziemskich za marzec 1948, z 18 V 1948.

⁶⁰ Aktyw oświatowy robotników i pracowników rolnych ustalił plan swojej pracy w *majątkach państwowych*, Życie Olsztyńskie, 1948, nr 275 z 5 X.

z działalnością doraźną, przejawiającą się w zewnętrznych efektach propagandowych⁶¹.

Do realizacji nowych zadań w Centralnej Radzie Związków Zawodowych powołano oddzielny Wydział Propagandy, który miał czuwać nad właściwą realizacją polityki kulturalnej i ideowo-wychowawczej w placówkach kulturalno-oświatowych. Nowe zadania zostały sprecyzowane wyraźnie i zalecone do realizacji na posiedzeniu III Plenum Centralnej Rady Związków Zawodowych⁶².

Mimo tych ustaleń, realizacja nowej polityki kulturalnej napotykała ogromne trudności; brakowało aparatu kierowniczego w związkach zawodowych, zdolnego do kierowania polityką kulturalną, kadr w placówkach kulturalnych, nowego repertuaru. Według oceny Komisji Kulturalno-Oświatowej dokonanej na posiedzeniu Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej 9 września 1949 roku „Okręgowa Rada Związków Zawodowych ograniczyła swoją działalność, poza drobnymi fragmentami do rozprowadzania ulgowych biletów do teatru i do kin”. W myśl zaleceń owej Komisji Okręgowa Komisja Związków Zawodowych winna „opracować wytyczne do pracy na polu kultury i oświaty dla wszystkich oddziałów i kół związkowych, pomocy w akcji odczytowej, w organizowaniu akcji samokształceniowej, organizowaniu kursów języków obcych, tworzenia domów kultury itp.”⁶³.

Jaki był faktyczny rozwój ruchu amatorskiego związków zawodowych w Olsztynie w 1949 roku? Według statystyki Okręgowej Komisji Związków Zawodowych działało 308 świetlicy związkowych, w których prowadzono: 14 orkiestr amatorskich, 19 chórów, oraz kilkanaście zespołów teatralnych. Zorganizowano trzy przeglądy chórów, zespołów muzycznych i tanecznych oraz 32 koncerty dla świata pracy, w tym osiem w Państwowych Gospodarstwach Rolnych. Związki zawodowe prowadziły też 217 bibliotek z liczbą 32 tysięcy tomów⁶⁴. O rzeczywistej aktywności świetlic i zespołów świadczy ich udział w przeglądach organizowanych w 1949 roku. Odbyły się wówczas dwa przeglądy zespołów amatorskich. Z okazji przygotowano do II Kon-

⁶¹ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 172, Uchwała Komitetu Ministrów do Spraw Kultury z 30 czerwca 1949, oraz Teatr Ludowy 1949, nr 6—7, ss. 323—325, Uchwała II Kongresu Związków Zawodowych w dziedzinie działalności kulturalno-oświatowej z 5 czerwca 1949.

⁶² A. Zawadzki, *O czujność realizacyjną i wyższy styl pracy związkowej*, Życie Olsztyńskie, 1949, nr 339 z 3 XII 1949.

⁶³ WAPO, Olsztyńska Wojewódzka Rada Narodowa, sygn. 29, Sprawozdanie Komisji Kulturalno-Oświatowej na posiedzeniu Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej z 9 września 1949.

⁶⁴ WAPO, Olsztyńska Wojewódzka Rada Narodowa, sygn. 29, Sprawozdanie Komisji Kulturalno-Oświatowej na posiedzeniu Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej z 9 IX 1949. Do przedstawionej statystyki badacz ruchu kulturalnego winien podchodzić z dużą rezerwą. Zastrzeżenia Komisji Oświaty były następujące: „cyfry te wydają się zbyt optymistyczne, gdyż według domniemań Komisji — niektóre świetlice figurują jednocześnie na 2 lub 3 wykazach. Dzieje się to dlatego, że z jednego lokalu świetlicowego korzysta jednocześnie 2 i więcej instytucji”. Nie wydaje się też prawdopodobny wzrost liczby bibliotek oraz księgozbiorów — w 1948 roku wyniósł on około 25 bibliotek i 3000 tomów, zaś w rok później 217 bibliotek i 32 000 tomów. W sprawozdaniu z wykonania planu za rok 1950 podano istnienie 199 świetlic, w tym 97 zakładowych, 93 oddziałowe i 3 przyorganizacyjne. Natomiast w 1949 roku wykazuje się liczbę 308, zatem spadek w rok później aż o 101 placówek (por. WAPO, Urząd Wojewódzki II/91/30/1037, Projekt Planu gospodarczego w zakresie czynnego upowszechnienia kultury związków zawodowych za rok 1952 — rubryka stanu wykonania planu za 1950).

gresu Związków Zawodowych ogłoszono współzawodnictwo świetlic. Do współzawodnictwa zgłosiły się 153 świetlice, zaś dopełniło warunków 112, spośród których wyróżniono tylko 37 placówek⁶⁵. Zatem poważna część świetlic była tylko zwykłymi lokalami bez właściwej pracy kulturalno-oświatowej. Przeważała w nich działalność rozrywkowa, w części tylko pracowały zespoły oświatowe lub artystyczne. Jak zauważono podczas drugiego etapu współzawodnictwa brakowało w pracy ofensywności ideologicznej i łączności miasta ze wsią oraz działalności oświatowej⁶⁶. W konkursie tym, w ramach zespołów wiejskich, na centralnych eliminacjach drugie miejsce otrzymał zespół wokalny-muzyczny z Dąbrowy w powiecie braniewskim.

Równie mała była aktywność placówek związkowych i w drugim konkursie z okazji rocznicy Rewolucji Październikowej. Warunkiem udziału w Festiwalu ogłoszonym przez Centralną Radę Związków Zawodowych było prezentowanie repertuaru radzieckiego. Do przeglądu wojewódzkiego zakwalifikowano osiem zespołów. Po raz pierwszy wzięły wówczas udział zespoły Związku Zawodowego Pracowników i Robotników Rolnych. Wyróżniono zespół teatralny z Państwowego Gospodarstwa Rolnego Żałuski, w powiecie nidzickim, i orkiestrę symfoniczną z majątku Boże, w powiecie mrągowskim, która w blisko pięćdziesięciosobowym składzie zaprezentowała zupełnie dobry poziom artystyczny⁶⁷. Do najlepszych zaliczono zespół teatralny Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Pasłęka, za sztukę *Niedźwiedź* Czechowa i Związku Zawodowego Kolejarzy z Morağa również za sztukę Czechowa *Oświadczyły*. Zespół z Pasłęka w centralnych eliminacjach odniósł bardzo duży sukces zajmując drugie miejsce. Kierownikiem artystycznym zespołu była zasłużona działaczka kultury, aktorka dramatyczna Izabela Krzemieniecka, która od 1946 roku osiadła w Pasłęku. Zespół pod jej kierownictwem osiągnął bardzo wysoki poziom artystyczny i przejawiał dużą aktywność⁶⁸.

Wzrost zainteresowania związków zawodowych sprawami kultury dał określone efekty w postaci wzrostu liczby świetlic. Jesienią 1949 roku każda świetlica posiadała ambicje prowadzenia własnego zespołu. Jednak podczas analizy działalności tych zespołów, jakiej dokonał Wydział Kultury Urzędu Wojewódzkiego, stwierdzono, iż żywotność ich jest bardzo mała. Nie wszystkie świetlice posiadały odpowiednie warunki przede wszystkim kadrowe, brakowało określonego repertuaru. Wydział Kultury podjął próbę koordynacji rozwoju zespołów artystycznych oraz wysunął propozycje tworzenia zespołów międzyorganizacyjnych, znacznie silniejszych, prowadzonych przez odpowiednio przeszkolonych kierowników. Zaproponowano też Okręgowej Komisji Związków Zawodowych zorganizowanie w Olsztynie międzyorganizacyjnego reprezentacyjnego zespołu o charakterze regionalnym, w skład którego weszłyby członkowie różnych związków zawodowych⁶⁹. Propozycji tej nie udało się zrealizować.

⁶⁵ 37 świetlic przodujących wyróżnionych w pierwszym etapie współzawodnictwa, *Życie Olsztyńskie*, 1949, nr 168 z 21 VI.

⁶⁶ *Zadania związków zawodowych na odcinku kulturalno-oświatowym*, *Życie Olsztyńskie*, 1949, nr 226 z 18 VIII.

⁶⁷ *Eliminacje zespołów świetlicowych były wartościową imprezą artystyczną*, *Życie Olsztyńskie*, 1949, nr 289 z 2 X.

⁶⁸ *O sukcesach zespołu Państwowców z Pasłęka*, *Życie Olsztyńskie*, 1949, nr 245 z 6 X.

⁶⁹ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 170, Sprawozdanie Wydziału Kultury za lipiec 1949.

W dotychczasowej działalności placówek kulturalnych związków zawodowych dominowały amatorskie zespoły: teatralne, muzyczne i śpiewacze. Wychowanie plastyczne rozwijało się na marginesie zasadniczej działalności i miało charakter indywidualny. Z okazji II Kongresu Związków Zawodowych podjęto działania w celu ożywienia tej grupy amatorów, ogłaszając Ogólnopolski Konkurs dla Plastyków Amatorów. W Olsztynie do konkursu przystąpiło 29 plastyków amatorów, zgłaszając dość pokaźną liczbę — 174 prace. Na wystawę centralną wysłano 102 prace 23 amatorów plastyków. Wystawa wojewódzka zorganizowana w świetlicy Związku Zawodowego Kolejarzy w Olsztynie w dniach 20—31 marca 1949 roku wzbudziła wśród mieszkańców Olsztyna duże zainteresowanie. Zwiedziło ją ponad 3750 osób⁷⁰.

Wzorem plastyków amatorów zorganizowano też pierwszą w Olsztynie wystawę fotografików. Cieszyła się ona dużą frekwencją podobnie jak i wystawa plastyków amatorów.

Jesienią 1949 roku z inicjatywy Okręgowej Komisji Związków Zawodowych w Olsztynie podjęto współpracę z Okręgową Komisją Związków Zawodowych w Gdańsku. W zakładach pracy w Gdańku gościły z występami chór z Pasłęka, soliści z Giżycka, zespół Związku Zawodowego Budowlanych z Bartąga oraz zespół teatralny Związku Zawodowego Pracowników Państwowych z Pasłęka. Ten ostatni odwiedził wiele miast w województwie olsztyńskim i gdańskim oraz Białystok i Wrocław. Do Wrocławia wyjechał też zespół muzyczny z Braniewa pod kierownictwem znanego działacza i organizatora ruchu kulturalnego Eugeniusza D'Aystetena. Prowadzono też wymianę zespołów związkowych między powiatami naszego województwa. Największą ruchliwością odznaczały się zespoły z powiatów: ostródzkiego, iławskiego, morąskiego, pasłęckiego, giżyckiego, piskiego i olsztyńskiego.

Aby właściwie ocenić funkcję kulturalną amatorskiego ruchu artystycznego zwrócić należy uwagę na dobór repertuaru. Był on w zespołach związkowych zawodowych nierówny, tak pod względem artystycznym, jak i ideowo-wychowawczym. Obok utworów wartościowych znalazło się sporo pozycji bezwartościowych, a nawet szkodliwych. Istniały ogromne trudności repertuarowe. Wojewódzka Komisja Związków Zawodowych nie posiadała poradni repertuarowej. Jedyną poradnię, założoną pod koniec marca 1946 roku, prowadziło Towarzystwo Teatru i Muzyki Ludowej w Olsztynie. Była ona w początkowym okresie bardzo uboga. Każdy zespół musiał poszukiwać repertuaru na własną rękę. Kierowano się przy tym własnymi odczuciami, korzystano z ocalełych zbiorów prywatnych. Popularnością cieszyły się więc różnego rodzaju farsy, komedijki, skecze oraz sztuki w rodzaju *Mundur swatem*, *Panna rekrutem* czy *Miłość na manewrach*. Taki repertuar dominował z zasady w zespołach słabych, zorganizowanych doraźnie na jeden sezon lub nawet na jedną okazję.

W latach 1945—1947 cieszyły się popularnością tak zwane rewie, czyli składanki poezji, muzyki, tańca, piosenki. Rewie posiadały najczęściej charakter okolicznościowy, rozrywkowy, improwizowali je kierownicy zespołów, uzależnieni możliwościami wykonawców. Niektóre zespoły wystawiały rewie na przeglądach, lecz nie zyskały większego uznania. Po 1947 roku forma ta zniknęła z ruchu amatorskiego.

Obok repertuaru przeciwnego dość często podejmowano bardzo wartościowy zarówno artystycznie, jak ideowo. Wystawiano więc *Wiesława* Kazimierza Brodzińskiego, *Dwie bliźny* i *Zemstę* Aleksandra Fredry, *Ich czworo* Gabrieli Zapolskiej,

⁷⁰ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 170, Sprawozdanie Wydziału Kultury za luty 1949.

Sąd nad latarnikiem według noweli Henryka Sienkiewicza w opracowaniu scenicznym Stanisława Iłowskiego, *Most* Jerzego Szaniawskiego, grano utwory Michała Bałuckiego oraz regionalny utwór *Kiermasz warmiński* ks. Walentego Barczewskiego. Organizowano też wieczory poezji i pieśni. Wieczór poświęcony Warszawie *Kto mi zuróci tę moją Warszawę* w wykonaniu pracowników Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Budowlanych odbył się w Cegielni Bartąg, zaś cykl pieśni wojennych *Przyjaciele spod Lenino* w opracowaniu Kazimierza Rowińskiego wykonał zespół Związku Zawodowego Kolejarzy z Morąga⁷¹. Z autorów obcych grano najczęściej utwory Czechowa *Oświadczy my* i *Niedźwiedzia* oraz współczesną dramaturgię radziecką.

Ogólnie więc, mimo ogromnych trudności repertuarowych oraz w zdobyciu odpowiednich kostiumów i rekwizytów, bardziej ambitne zespoły podejmowały repertuar godny upowszechniania.

DOMU KULTURY ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH

Domy kultury w Polsce mają długą tradycję. Były nazywane domami społecznymi lub domami ludowymi, wyrosły one z realiów i doświadczeń polskich⁷². W zależności od środowiska oraz grupy społecznej ich uczestników domy społeczne miały charakter ludowy, robotniczy, wyznaniowy o różnych orientacjach ideowych i politycznych.

W okresie przeobrażeń społeczno-ustrojowych i socjalnych w Polsce po 1944 roku przywiązywano ogromną wagę do rozwoju kulturalnego szerokich mas. W Manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego zakładano szeroki zakres reform zmierzających do „upowszechnienia oświaty i kultury”. Tym zadaniem nie mogły podołać dawne świetlice oraz domy społeczne. Nowe zadania, jakie stawiano oświacie i kulturze, wymagały powołania wielu nowych placówek. Jedną z form miały być domy kultury typu socjalistycznego. Nie można tu było kopiować modelu dawnego domu społecznego. Zdaniem Aleksandra Kamińskiego: „Stwierdzenie iż model domu kultury stanowi socjalistyczną odmianę domu społecznego — byłoby nazbyt zawężające”⁷³. Zasadnicza różnica tkwiła w założeniach ideowo-wychowawczych. Celem domów kultury było ukazanie społeczeństwu nowego modelu kultury socjalistycznej, kształtowanie świadomości i kultury politycznej mas pracujących, materialistycznego światopoglądu, stworzenie warunków do powszechnej aktywizacji intelektualnej i społecznej oraz organizacji wypoczynku i rozrywki. Domy kultury typu socjalistycznego miały być placówkami wysoko zorganizowanymi, z odpowiednią kadrą i pełnić funkcje nie tylko opiekuńcze, lecz przede wszystkim dynamizować środowisko, ułatwiać jednostkom wartościowym aktywne uczestnictwo i współtworzenie dóbr kultury.

⁷¹ Zestawu dokonano w oparciu o WAPO, Urząd Pełnomocnika, sygn. 43—123. Sprawozdanie sytuacyjne starostów za okres od 1 VII 1945 — 1 VIII 1946; WAPO, Urząd Informacji II/264/1-18, Sprawozdanie Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy; Wiadomości Mazurskie, 1945—47, *Zycie Olsztyńskie*, 1947—49.

⁷² Z. Daszyńska-Golińska, *Domy ludowe*, w: *Praca oświatowa. Jej zadania metody i organizacja*. Pod redakcją H. Orszy-Radlińskiej, Kraków 1913; A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1974, ss. 188—192; K. Wojciechowski, *Wychowanie dorosłych*, Wrocław 1973, ss. 259—535.

⁷³ A. Kamiński, op. cit., s. 193.

Zadaniem tworzenia sieci domów kultury obarczone Ministerstwo Informacji i Propagandy oraz związki zawodowe. Po rozwiązaniu Ministerstwa Informacji i Propagandy z początkiem 1947 roku związki zawodowe stały się głównym organizatorem domów kultury w środowiskach robotniczych. Natomiast w małych miasteczkach, osadach i na wsiach do organizacji domów społecznych przystąpiły władze oświatowe. Pierwszy dom społeczny w Barczewie otwarto 25 listopada 1945 roku. Inicjatywę w organizacji domów społecznych na wsi podejmowali też działacze Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”⁷⁴.

Związki zawodowe przystępując do organizacji własnych placówek nawiązywały do postępowych tradycji wypracowanych w kołach oświatowych organizacji socjalistycznych i młodzieżowych, domów robotniczych oraz do tradycji radzieckich domów kultury. Na terenie miasta Olsztyna najwcześniej pracę podjęli kolejarze. Na dom kultury zajęli budynek przy ul. Zwycięstwa 5, w którym znajdowało się kilka pomieszczeń na działalność klubową oraz obszerna sala widowiskowa. W 1946 roku budynek ów został udostępniony Towarzystwu Przyjaciół Teatru Młodych im. Michała Kajki, zaś w czerwcu 1947 roku decyzją Ministerstwa Ziem Odzyskanych przekazany Milicji Obywatelskiej. Na cele domu kultury kolejarze adaptowali budynek po spalonym hotelu przy ul. Partyzantów 46, znajdujący się po przeciwnej stronie dworca kolejowego. Dom Kultury Związku Zawodowego Kolejarzy został otwarty 6 stycznia 1949 roku. W budynku znalazły pomieszczenia biblioteka, świetlica, przedszkole oraz hotel⁷⁵. Z pozostałych związków branżowych w Olsztynie tylko jeszcze Związek Zawodowy Robotników i Pracowników Budowlanych podjął pracę nad adaptacją budynku na dom kultury przy ul. Grunwaldzkiej. Inne związki branżowe poparły inicjatywę budowlanych, deklarując na ten cel określone środki materialne i robociznę w ramach czynów społecznych⁷⁶. Otwarty w 1948 roku Dom Kultury Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Budowlanych spełniać miał częściowo funkcję domu międzyzwiązkowego.

Bezpośrednio po wojnie związki zawodowe w województwie olsztyńskim nie zorganizowały własnej sieci powiatowych domów kultury. Do 1949 roku w powiatkach działały tylko cztery związkowe powiatowe domy kultury, były to domy kultury w Iławie, Pasłęku, Kętrzynie i Lidzbarku⁷⁷. Wszystkie prowadził Związek Zawodowy Pracowników Państwowych. Powstały one różnymi drogami. W Iławie istniał budynek z salą widowiskową, nad którym pieczę od 1945 roku sprawował Związek Walki Młodych. Ponieważ nie przejawiał on większej aktywności kulturalnej, poza organizacją imprez rozrywkowych, władze miejskie Iławy z dniem 1 stycznia 1947 roku przekazały budynek Związkowi Zawodowemu Pracowników Państwowych. W Pasłęku dom kultury zorganizował w 1945 roku Powiatowy Oddział Informacji i Propagandy. Po likwidacji Oddziału dom kultury znalazł się pod opieką Związku Zawodowego Pracowników Państwowych, bardzo w tym powiecie

⁷⁴ AKW, sygn. 48/IV/9, Pisma Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” w Olsztynie do Ministerstwa Odbudowy z 20 X 1946 i do Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 21 IX 1946; Pismo Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych do Zarządu Głównego Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” z 14 XII 1946.

⁷⁵ A. Wakar, *Kronika Olsztyna*, Olsztyn 1972, s. 123.

⁷⁶ Archiwum Akt Nowych — Zespół Ministerstwa Ziem Odzyskanych, sygn. 188, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody olsztyńskiego za II kwartał 1948.

⁷⁷ WAPO, Urząd Wojewódzki, II/91/30/1037, Wykaz świetlic i domów kultury związków zawodowych za rok 1948.

aktywnego kulturalnie. W Kętrzynie Referat Kultury i Sztuki zorganizował Teatr Miejski już w maju 1945 roku. Po powstaniu Oddziału Powiatowego Towarzystwa Teatru i Muzyki Ludowej budynek przekazano pod opiekę Towarzystwu oraz Organizacji Młodzieżowej Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. W 1948 roku po likwidacji Towarzystwa Teatru i Muzyki Ludowej budynek przekazano Związkowi Zawodowemu Pracowników Państwowych na dom kultury. W Lidzbarku Warmińskim dom kultury był użytkowany od 1946 roku przez resort kultury. Przekazany Związkowi Zawodowemu Pracowników Państwowych w 1947 roku został zlikwidowany w 1949, a ponownie otwarty jesienią 1950 roku. W latach 1948 i 1949 domy kultury przekazano powiatowym radom związków zawodowych.

Wojewódzki Dom Kultury Związków Zawodowych w Olsztynie powstał dopiero pod koniec 1950 roku. Inicjatywa wyszła nie od związków zawodowych, lecz od Miejskiej Rady Narodowej w Olsztynie. Otóż w 1948 roku powołano Komitet Budowy Domu Młodzieżowego. Na ten cel przeznaczono spalony budynek przy Alei Wojska Polskiego 29. W czerwcu 1950 roku Dom Młodzieżowy został przejęty przez Miejską Radę Narodową w Olsztynie. Z początkiem września 1950 roku w części odbudowanej rozpoczęły pracę trzy ogniska artystyczne zorganizowane przez Wydział Kultury: Miejskie Ognisko Kultury Plastycznej dla dzieci — 77 osób, Miejskie Ognisko Kultury Plastycznej dla młodzieży — 25 osób i Miejskie Ognisko Kultury Muzycznej dla dzieci — 83 osoby ⁷⁸.

Miejska Rada Narodowa uchwałą nr 625 z dnia 22 września 1950 roku przekazała Dom Młodzieżowy w Olsztynie na własność Okręgowej Komisji Związków Zawodowych ⁷⁹. Równocześnie z przekazaniem budynku na cele Wojewódzkiego Domu Kultury Związków Zawodowych powstała konieczność dalszej adaptacji i zmiany wyposażenia. Częste zmiany gospodarzy obiektu pociągały za sobą zmiany firm budowlanych, co znacznie wydłużyło termin całkowitego ukończenia prac. Remont i adaptacja trwały ponad trzy lata, zaś ogólny koszt wyniósł ponad 71 milionów złotych oraz wyposażenie 15 milionów złotych (w starej walucie) ⁸⁰.

KADRA DZIAŁACZY KULTURALNO-OŚWIATOWYCH ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH

Zasięg społeczny i rezultaty pracy kulturalno-oświatowej uwarunkowane są z jednej strony stanem gospodarczym, politycznym i kulturalnym społeczeństwa,

⁷⁸ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 170, Sprawozdanie Wydziału Kultury za 1950.

⁷⁹ WAPO, Zarząd Miejski, II/91/46/148, Pismo Wydziału Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej z 9 V 1951; Uchwała Miejskiej Rady Narodowej w Olsztynie z 22 IX 1950 brzmiała: „Dom Kultury w Olsztynie odbudowany i znajdujący się w parku miejskim przy Alei Wojska Polskiego, przejęty w swoim czasie przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, przekazuje się całkowicie na własność z dniem dzisiejszym Okręgowej Komisji Związków Zawodowych”. OKZZ nie wyraziła zgody na przejęcie Domu Kultury z działającymi w nim ogniskami artystycznymi pozostającymi pod patronatem Wydziału Kultury. Dom Kultury przejęto dopiero w lutym 1951 roku, zaś oficjalnego otwarcia dokonano 1 X 1951.

⁸⁰ WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 170, Sprawozdanie z ogólnej działalności Wydziału Kultury za 1950, z 2 III 1951, oraz WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 170, Protokół z 29 IX 1950, w sprawie planowanych inwestycji na odcinku domów kultury i świetlic.

z drugiej — liczbą i jakością pracowników zajmujących się tą dziedziną⁸¹. W Polsce istnieje bogata tradycja pracy społecznej w dziedzinie kulturalnej na rzecz środowiska. Po wyzwoleniu ci, którzy przeżyli pożogę wojenną, włączyli się od pierwszych dni na nurt życia kulturalnego. W realizacji szeroko zakrojonej rewolucji kulturalno-oświatowej odczuwano duże potrzeby licznej grupy działaczy kulturalnych. Zaisniala konieczność określenia, jakiego typu działacz byłby najbardziej odpowiedni do realizacji ustalonych zadań. Istniały dwie przeciwstawne sobie koncepcje określające wzór czy typ działacza kulturalnego. Według jednej, pracownik kulturalno-oświatowy winien być fachowcem w swojej specjalności. Twierdzono, iż rozwój życia kulturalnego mas wymaga kompetentnych w tej dziedzinie osób, zdolnych, szerzyć gruntowną wiedzę o kulturze. Uogólnieniem niejako tej koncepcji była wypowiedź wybitnego działacza kulturalnego, społecznego i politycznego owych czasów Jerzego Borejszy. Jego zdaniem „pracownik oświaty winien widzieć nowy model kultury, funkcja pracy kulturalno-oświatowej musi być inna niż w okresie ubiegłym, w szczególności musi się skończyć z amatorstwem i znachorstwem w tej dziedzinie działalności i oprzeć planowe działanie na zasadach naukowych”⁸². Podobną koncepcję kształcenia działaczy kulturalno-oświatowych przyjęło Ministerstwo Oświaty, część towarzystw kulturalnych, w tym Towarzystwo Teatrów i Muzyki Ludowej oraz wielu działaczy oświatowych⁸³.

Według drugiej koncepcji, pracownik kulturalny winien być bardziej organizatorem życia kulturalnego, spełniającym wiele funkcji organizacyjnych, ideowo-wychowawczych, propagandowych, mniej zaś specjalistą w wybranej dziedzinie. Typ tak rozumianego działacza kulturalno-oświatowego określili ówczesny minister Kultury i Sztuki Włodzimierz Sokorski następująco: „Pragniemy uczynić z pracownika oświatowego węzłową postać na froncie kulturalnym, na froncie walki o nowego człowieka, człowieka świadomie budującego życie własnej klasy, swojego narodu i całej ludzkości walczącej o pokój i sprawiedliwość”⁸⁴. Taką koncepcję wielofunkcyjnego modelu pracownika kulturalnego przyjęło Ministerstwo Kultury i Sztuki, Ministerstwo Informacji i Propagandy, Centralna Rada Związków Zawodowych oraz organizacje społeczne i młodzieżowe.

Jak na tle zarysowanych koncepcji prezentowała się kadra działaczy w związkach zawodowych województwa olsztyńskiego?

Bezpośrednio po wyzwoleniu amatorski ruch artystyczny związków zawodowych na Warmii i Mazurach rozwijał się żywiołowo. Nie należy jednak utożsamiać żywiołowości z działalnością bezplanową, chaotyczną. Charakteryzowała się ona dużą dynamiką, bezinteresownością i dużym zasięgiem działania. Główni inspiratorzy wywodzili się spośród działaczy kulturalnych różnych środowisk, z przewagą inteligencji, posiadającej znaczne doświadczenie z pracy kulturalnej okresu międzywojennego. Byli to często wysokiej klasy specjaliści w takich dziedzinach ruchu amatorskiego jak: teatr, muzyka, śpiew, zespoły estradowe (tzw. rewie).

W Olsztynie i Ostródzie przeważali działacze kulturalni przybyli ze środowi-

⁸¹ C. Maziarz, *Pracownicy kulturalno-oświatowi*, w: *Podstawowe zagadnienia pracy kulturalno-oświatowej*, Warszawa 1961, s. 223.

⁸² J. Kargul, *Kształcenie pracowników upowszechniania kultury w Polsce Ludowej*, Warszawa 1973, s. 15.

⁸³ J. Korpała, *Zagadnienie kształcenia pracowników oświatowych*, Oświata i Kultura, 1945, nr 1—2.

⁸⁴ J. Kargul, op. cit., s. 15.

ska warszawskiego. Natomiast w wielu powiatach głównymi organizatorami lub współorganizatorami byli repatrianci z Wileńszczyzny. Do niech należeli tak aktywni działacze, jak inżynier architekt Hartel, organizator teatru w Iławie; Izabela Krzemieniecka, aktorka scen wileńskich, kierownik artystyczny zespołu teatralnego w Pasłęku; Franciszek Hollik, artysta sceniczny i organizator ruchu teatralnego w powiecie górowskim; Maria Abramowicz z Kętrzyna; liczne grono działaczy kulturalnych — nauczycieli z Lidzbarka Warmińskiego; Henryk i Roman Radziwanowscy z Giżycka i wielu innych⁸⁵. Szczególnie wielu działaczy kulturalnych Związku Zawodowego Kolejarzy pochodziło z Wileńszczyzny.

W miarę rozwoju sieci placówek kulturalnych związków zawodowych, zwłaszcza w Państwowych Gospodarstwach Rolnych i małych zakładach produkcyjnych, zaistniało duże zapotrzebowanie na kadrę działaczy kulturalnych. Okręgowa Komisja Związków Zawodowych podjęła organizację kursów przyjmując koncepcję działacza wielofunkcyjnego. Ponieważ nie miała wojewódzkiej szkoły związków zawodowych, ani też innego ośrodka szkoleniowego, podjęła współpracę z innymi ośrodkami w kraju. Szkolenie działaczy kulturalnych organizowano na kursach czternastodniowych w Olsztynie oraz w Wojewódzkiej Szkole Związków Zawodowych w Gdańsku i Centralnej Szkole Związków Zawodowych w Łodzi. Pierwsze kursy czternastodniowe odbyły się z początkiem 1947 roku. Przeznaczono je dla organizatorów życia kulturalnego w świetlicach. Kurs trzeci, z kwietnia 1947 roku, dla działaczy związków zawodowych miał na celu uaktywnienie i pogłębienie akcji kulturalnej w poszczególnych związkach branżowych⁸⁶. Konkretny plan szkolenia został opracowany dopiero po powołaniu Międzyzwiązkowej Komisji do Spraw Kultury przy Okręgowej Komisji Związków Zawodowych w Olsztynie⁸⁷. Ogółem w 1947 roku na kursach czternastodniowych przeszkolono ponad 150 osób. Wyniki szkolenia przedstawiały się miernie. W kursach uczestniczyli ludzie różnego wieku o różnym stopniu przygotowania ogólnego — od niepełnej szkoły powszechnej, aż do średniej. Różny był też staż i stopień zaangażowania kandydatów w działalność kulturalno-oświatową. Program kursów, w konsekwencji przyjętej koncepcji wielofunkcyjnego działacza kultury, charakteryzował się zbytnią ogólnikowością, nie przygotowywał do konkretnej pracy z zespołem artystycznym, lecz do tak zwanej organizacji życia oświatowo-kulturalnego. W następnych latach problem kadr kulturalnych stał się problemem całego ruchu kulturalnego związków zawodowych⁸⁸.

W latach 1948—1949 kontynuowano szkolenia przy zachowaniu tego samego profilu działacza wielofunkcyjnego, z tą różnicą, że kładziono coraz większy nacisk na takie ukierunkowanie „by całość akcji kulturalno-oświatowej w większym niż dotychczas stopniu powiązać z zagadnieniem produkcji przez popularyzację współzawodnictwa pracy, oszczędności, racjonalizacji, przodowników pracy, przez krzewienie świadomego, socjalistycznego stosunku do pracy i własności społecznej”⁸⁹.

⁸⁵ WAPO, Urząd Pełnomocnika, sygn. od 43—123, Sprawozdanie sytuacyjne starostów za okres od 1 VII 1945 do 1 VIII 1946; WAPO, Urząd Wojewódzki, sygn. 170—191, Sprawozdanie referatów kultury z powiatów za okres 1 I 1947 — 31 XII 1948.

⁸⁶ Sprawozdanie z konferencji przewodniczących i sekretarzy Wojewódzkich Oddziałów Związków Zawodowych, Wiadomości Mazurskie, 1947, nr 87 z 17 IV.

⁸⁷ *Związki Zawodowe koordynują swoją akcję kulturalną*, Życie Olsztyńskie, 1947, nr 49 z 19 VI.

⁸⁸ *Uchwała II Kongresu Związków Zawodowych w dziedzinie kulturalno-oświatowej z 5 VI 1949*, Teatr Ludowy, 1949, lipiec—sierpień, ss. 323—325.

⁸⁹ *Ibidem*.

Oprócz Okręgowej Komisji Związków Zawodowych kursy zaczęły organizować i poszczególne związki branżowe. Największe wysiłki podejmował Związek Zawodowy Robotników i Pracowników Rolnych, ale też istniały tu największe potrzeby. Jak stwierdzono na naradzie aktywu kulturalnego tegoż związku, „światlice, skąd promieniować ma kultura i oświata we wszystkich prawie zespolach, są mało żywotne. Dzieje się to z dwóch zasadniczych powodów: a) brak odpowiedniejszych ludzi do kierowania światlicą, b) brak odpowiednich środków finansowych”⁹⁰.

Ogółem w latach 1945—1949 w ramach czternastodniowych kursów przeszkolono ponad 300 działaczy kulturalnych związków zawodowych. Ciąga płynność kadr przeszkolonych działaczy kulturalnych sprawiała, że szkolenia te były mało efektywne. Wielu po odbyciu kursu nie podejmowało w ogóle pracy; ci, którzy podejmowali, z zasady pracowali jeden sezon. Szkolenie kadry odbywało się na poziomie elementarnym z uwagi na niski poziom przygotowania ogólnego kandydatów. Nie udało się też wprowadzić stopniowego podnoszenia kwalifikacji działaczy przeszkolonych. Nie wypracowano więc w tym okresie właściwej koncepcji szkolenia, a przede wszystkim odpowiedniej rekrutacji, ustalenia odpowiedniego do potrzeb programu szkolenia, metody pracy na kursach. Nie udało się też zorganizować stałego ośrodka szkoleniowego, zabezpieczającego kształcenie właściwej kadry wykładowców. Szkolenia organizowane przez Okręgową Komisję Związków Zawodowych i poszczególne związki branżowe miały charakter doraźny, były w stanie ustawicznej improwizacji.

Kadra działaczy kulturalnych mimo szkoleń, jakie podejmowano, ciągle wymieniała się i osłabiała. W latach 1948—1949 z ruchu kulturalnego wycofało się wielu zasłużonych działaczy z pierwszych lat organizacji związkowego życia kulturalnego. Byli to przeważnie specjaliści w określonej dziedzinie ruchu amatorskiego. Na ich miejsce przyszli nowi, lecz z przygotowaniem bardziej ogólnym, bez umiejętności prowadzenia zespołów artystycznych. W wyniku tak prowadzonej polityki kadrowej w latach następnych przestały działać znane i zasłużone zespoły artystyczne z Iławy, Pasłęka, Morağa, Ostródy i innych miejscowości.

* *

Dokonując oceny działalności amatorskiego ruchu artystycznego związków zawodowych w latach 1945—1949 w województwie olsztyńskim zwrócono uwagę przede wszystkim na główne tendencje rozwojowe. Słabości występujące w owym okresie były typowe dla całego ruchu związkowego w Polsce. Organizując życie kulturalne na terenie województwa olsztyńskiego, związki zawodowe miały do spełnienia znacznie większe zadania niż w województwach centralnych, przy czym działały w zdecydowanie trudniejszych warunkach, o czym już mówiono. A zatem, mimo obiektywnych trudności, związki zawodowe osiągnęły znaczne sukcesy. Powołano dość liczną sieć placówek w zakładach, tak w mieście, jak i na wsi, przystąpiono do organizacji sieci powiatowych domów kultury związków zawodowych, poczynione były daleko idące przygotowania do otwarcia Wojewódzkiego Domu Kultury Związków Zawodowych w Olsztynie. Obok osiągnięć natury materialnej, przede wszyst-

⁹⁰ Aktywu oświaty robotników i pracowników rolnych ustalił plan, *Życie Olsztyńskie*, 1948, nr 275.

kim lokalowych, rozwijało się życie kulturalne wśród członków związku. Zespoły amatorskie skupiały pokaźną liczbę członków, czynnie zaangażowanych w uczestnictwo kulturalne, brały żywy udział w życiu społeczno-kulturalnym i politycznym własnego środowiska i województwa. Osiągały wysoką poziom, i z powodzeniem współzawodniczyły z zespołami z innych województw. Świadczy o tym udział i zajmowane miejsca w przeglądach centralnych, gdzie zespoły z województwa olsztyńskiego wyróżniały się korzystnie nie tylko dobrym poziomem wykonawstwa, ale wartościowym repertuarem.

Ważnym przyczynkiem do upowszechnienia kultury wśród klasy robotniczej była udana próba nawiązania współpracy Okręgowej Komisji Związków Zawodowych z placówkami zawodowymi, Teatrem im. Stefana Jaracza, Małą Orkiestrą Symfoniczną i innymi placówkami. Była to praktyczna realizacja upowszechnienia sztuki wśród członków związków zawodowych.

AUS DER GESCHICHTE DER KULTUR- UND VOLKSBILDUNGSBEWEGUNG DER GEWERKSCHAFTEN IN DER WOJEWODSCHAFT OLSZTYN

Zusammenfassung

Die Tätigkeit der Gewerkschaften verlief in den ersten Jahren nach der Befreiung unter außerordentlich schwierigen Verhältnissen. Das gesamte Netz der Gewerkschaftszellen mußte von Anfang an neu organisiert werden. Es gab keine Gewerkschaftsaktivisten und die Traditionen der Gewerkschaftsarbeit waren in diesen Gebieten recht unbedeutend. Die ersten Gewerkschaftsorganisationen sind im Frühjahr 1945 entstanden. Als erster wurde der Bezirksvorstand der Eisenbahnergewerkschaft und die Bezirkskommission der Gewerkschaften organisiert. Im Herbst des gleichen Jahres sind nacheinander entstanden: der Bezirksvorstand der Polnischen Lehrgewerkschaft, der Bezirksvorstand der Gewerkschaft der Staatsangestellten, die Post- und Fernmeldewesengewerkschaft, die Gewerkschaft der Finanzangestellten und andere.

Gleichzeitig wurde das Netz der Kreisweigestellen und der Betriebszellen organisiert. Von den vielen Problemen, die im gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Leben gelöst wurden, fallen nicht wenige in den Bereich der Tätigkeit in der Verbreitung der Bildung und der Kultur.

Zu diesem Zweck wurden es in den einzelnen Bezirken Kultursektionen ins Leben gerufen, die sich mit der Entwicklung der Klubs, der Häuser der Kultur und der Tätigkeit der Liebhaberkunstensembles befaßten. Die ersten Kulturräume, Klubs und künstlerische Ensembles haben ihre Arbeit in der zweiten Hälfte des Jahres 1945 begonnen. Es waren die Ensembles der Eisenbahner-, der Lehrer- und der Postangestelltengewerkschaft u.a.

Zunächst wurde die kulturelle Arbeit der Gewerkschaften nicht koordiniert. Die Bezirkskommission der Gewerkschaften befaßte sich vor allem damit, unter den Gewerkschaftsmitgliedern die Verbreitung von Theater-, Musikkonzert- und Kinobesuchen zu fördern. In der Mitte des Jahres 1947 wurde zum Zweck der Koordinierung der Unternehmungen der einzelnen Gewerkschaften im Bereich der kulturellen Entwicklung bei der Bezirkskommission der Gewerkschaften die Gewerkschaftskommission für Kulturangelegenheiten ins Leben gerufen. Als Ergebnis dieser Maßnahmen wuchs mit jedem Jahr die kulturelle Aktivität der einzelnen Branchengewerkschaften. Beim Ende des Jahres 1945 gab es nur 6 organisierte Kulturstellen, im Jahre 1947 bereits 63 — in denen 31 künstlerische Ensembles tätig waren — und im Jahre 1949 hat die Anzahl der Kulturstellen 308, mit über 60 künstlerischen

Ensembles erreicht. Seit 1947 haben die Gewerkschaften mit der Organisierung der Gewerkschafts-Kreishäuser der Kultur begonnen. Bis 1948 wurden sie in Iawa Lidzbark, Kętrzyn und Ostróda organisiert. Eigene Häuser der Kultur hatten bei ihren Bezirksvorgständen die Eisenbahner- und die Bauarbeiter- und Bauangestellten-gewerkschaft. Der 1947 unternommene Versuch, ein Wojewodschafts-Haus der Kultur der Gewerkschaften in Olsztyn zu errichten, wurde erst in Herbst 1950 verwirklicht. Einen großen Einfluß auf die Entwicklung der Kunstliebhaberbewegung wer Gewerkschaften hatten die seit 1947 veranstalteten Zentralwettbewerbe der Kunstliebhabersensembles im Bereich des Theaters, der Chöre, der Tanzensembles und der Zirkel für bildende Künste und Photographie. In den Wettbewerben und Preisaus-schreiben hatten die interessantesten Ergebnisse die Kollektive der Gewerkschaften der Eisenbahner, der Staatsangestellten, der Drucker, sowie der Bauarbeiter und -angestellten.

Eine der grundsätzlichen Schwierigkeiten in der Entwicklung der Laienkunstbe-wegung der Gewerkschaften war das Fehlen der Kader der Kulturaktivisten. Die ersten Organisateure der Kulturbewegung kamen aus den Reihen der Neusiedler und der Repatrianten, die Erfahrungen in der Kulturtätigkeit aus der Zwischen-kriegszeit besaßen. Ihre Anzahl war gering, daher wurde gleichzeitig mit der Entwicklung des Netzes der Kulturstellen auch die Schulungsaktion aufgenommen.

In der Zeit von 1947 bis 1949 wurden auf den Lehrgängen für Kulturaktivisten 300 Personen ausgebildet. Die allgemeinen Ergebnisse dieser Schulung waren jedoch unbedeutend, weil die bereits ausgebildeten Kulturaktivisten ihre Arbeitsplätze wechselten, ein niedriges Niveau der Allgemeinbildung besaßen und über wenige Entwicklung des Netzes der Kulturstellen auch die Schulungsaktion aufgenommen. den objektiv bestehenden Schwierigkeiten im Bereich der Entwicklung der künstle-rischen Laienbewegung der Gewerkschaften waren ihre Errungenschaften recht bedeutend. Vor allem wurde das Netz der Kulturstellen für Gewerkschaftsmitglieder organisiert und die Kunstensembles haben in der Konfrontation mit den Ensembles aus anderen Regionen ein ziemlich hohes Niveau sowohl in künstlerischer, als auch in ideologischerzieherischer Hinsicht zur Schau getragen.